

ПРОПРІАЛЬНА ЛЕКСИКА У СВІТЛІ ЕКОЛІНГВІСТИКИ

Високі темпи оновлення субсистеми пропріальної лексики актуалізують проблему екології власної назви, розв'язання якої вимагає подальший розвиток ономастикону та літературної мови загалом.

Мета нашого дослідження полягає у висвітленні специфіки взаємодії між певною мовою та середовищем крізь призму еколінгвістики.

Екологія – це наука, що вивчає „взаємовідношення між організмами та навколишнім середовищем” [4, с. 458]. Появу цієї науки пов'язують з іменем визначного німецького натураліста та біолога-еволюціоніста Ернста Геккеля, який не лише вперше використав термін **екологія**, а й намагався обґрунтувати засади соціального дарвінізму, тобто довести необхідність вивчення взаємовпливів живих організмів та середовища, в якому вони живуть [5].

У середині ХХ ст. учені-екологи все частіше почали вважати організмами не лише представників рослинного і тваринного світу, а й людину, завдяки чому постала ціла низка таких наукових дисциплін, як екопсихологія, екосоціологія, екопедагогіка та ін. Екологічний аспект дослідження мови, тобто взаємовідношення мови та її соціального середовища, став об'єктом дослідження еколінгвістики, або лінгвоекології.

Від 70-х рр. ХХ ст. еколінгвістика як наукова дисципліна розвивається у рамках соціолінгвістики та зосереджується на вивченні зв'язків між певною мовою та її середовищем. За словами Е. Гаугена, екологією мови можна вважати науку про взаємодію мови та її навколишнього середовища, а таким навколишнім середовищем мови є суспільство, що послуговується мовою у ролі одного зі своїх кодів. Мова існує лише у свідомості мовців, які нею послуговуються, і функціонує лише при взаєминах (комунікації) з іншими мовцями та з їх соціальним і природним оточенням. Це дає підстави Е. Гаугенові стверджувати, що еколінгвістика, з одного боку, має психологічну природу, яка проявляється через взаємодію з іншими мовами у думках бі- та мультілінгвальних мовців, а з іншого боку, вона має соціальну природу, бо мова функціонує в суспільстві, у якому вона виступає як засіб комунікації [8, с 43].

За Е. Гаугеном, термін „екологія мови” охоплює широке коло лінгвістичної проблематики, при дослідженні якої, щоб збагнути взаємовідношення мови та її носіїв, мовознавці не можуть обійтися без співпраці з представниками інших гуманітарних дисциплін. Е. Гауген наголошує, що еколінгвістика – це наука більше діахронна, ніж синхронна, це дисципліна, яка не вкладається у дескриптивні рамки і, тим самим, скерована на прескриптивні, навіть терапевтичні цілі [8, с. 59 – 60].

Серед еколінгвістичної проблематики Е. Гауген виокремлює також проблеми мовної демографії; особливості взаємодії мови та її носіїв з огляду на регіональне, класове чи релігійне походження останніх; специфіку інституційної підтримки мови (урядові ухвали та законодавчі акти тощо); з'ясування ставлення мовців до мови; рівень стандартизації мови та особливості правописної кодифікованості тощо [8, с. 65].

Гаугенове зацікавлення еколінгвістичною проблематикою із середини 80-х рр. ХХ ст. підтримав німецький мовознавець Г. Гарманн, який, окрім іншого, на думку І. Огнгайзера, першим в історії мовознавства до вивчення еколінгвістичної проблематики залучив дані слов'янських мов [9, с. 11].

Г. Гарманн збагатив теоретичну базу еколінгвістики вченням про лінгво-екологічні змінні („sprachökologische Variablen”) – демографічна, соціальна, політична, культурна, психічна, інтерактивна, лінгвістична, – які не лише визначають мовну поведінку, а й творять еколінгвальну систему [7, с. 9]. Досліджуючи взаємодію між лінгвоекологічними змінними, Г. Гарманн аналізує також окремі мовні категорії та підсистеми на матеріалі різних мов, зокрема і слов'янських.

Попри те, що в сучасній еколінгвістиці домінує переконання, що перше еколінгвістичне дослідження виключно на матеріалі слов'янських мов виконав чеський лінгвіст П. Зіма 2003 року, за нашими даними, науковий пріоритет у сфері слов'янської еколінгвістики належить Ї. Марвану, авторові праці „Мова в контексті завдань еколінгвістики (Еколінгвістика та її роль у відродженні посттоталітарного суспільства)”, зреалізованої на матеріалі української мови ще 1993 року [3].

Помітне місце в сучасній слов'янській еколінгвістиці посідають дослідження білоруського вченого Г. А. Цихуна, який у праці „Славянські мови ў святле екалінгвістыкі” (1998) зробив спробу визначити місце еколінгвістики в контексті сучасного екологічного мислення. Г. А. Цихун зараховує до компетенції екології функціонування мов та інших мовних утворень у світі, а як предмет еколінгвістики

визначає вивчення їх з точки зору максимального збереження мовного багатства та різноманіття як тепер, так і в майбутньому. Засади еколінгвістики, на думку Г. А. Цихуна, цілком узгоджуються з основними принципами сучасного екологічного мислення, що виникло як реакція на непередбачувані наслідки, що можуть з'являтися при втручанні людини у природні процеси, особливо коли йдеться про складні природні системи та комплекси; безперечно, культура і мова належать до таких складних системних комплексів, хоча наслідки бездумного втручання в їх функціонування не завжди вважають такими небезпечними [6, с. 12 – 13]. Важливо, що Г. А. Цихун вбачає завдання еколінгвістики не лише в зборі та систематизації фактів, а й у можливостях впливати на розробку мовного планування та мовної політики: існування (збереження) складних системних комплексів як у природі, так і в мовній сфері стає можливим лише за умови свідомого недопущення впливів, які призводять до втрати ними балансу. Таке недопущення вимагає наукової розробки системи заходів, що забезпечать необхідний результат [6, с. 21].

Чеський дослідник П. Зіма зосередив свою увагу на деталізації опису ланцюжка взаємодії мови з навколишнім середовищем, який подав у формі схеми „мовець – мовний колектив – суспільство – держава”. На думку П. Зіми, „так само, як кожна жива мова не існує абстрактно, але завжди пов'язана з конкретними мовцями чи мовними колективами, так само немає ніяких безпосередніх зв'язків між мовою та її середовищем. Адже на мову екологічні чинники впливають лише так, як чинники зовнішнього середовища впливають на мовців” [10, с. 46].

Сучасний відомий славіст І. Огнгейзер, який має солідний доробок і в галузі еколінгвістики, справедливо наголошує на тісному зв'язку культури мови та еколінгвістики: „...культура мови *sui generis* пов'язана з поняттями і положеннями еколінгвістики. При цьому центральними питаннями є такі, як інтернаціоналізація, націоналізація, а також зміщення стильових меж та норм комунікації. Протягом минулих десятиліть у всіх східнослов'янських мовах постали проблеми норми, які, з одного боку, є спадщиною радянського періоду, а з іншого – наслідком демократизації /.../ Білоруська та українська культура мови, окрім іншого, зіткнулася з проблемою дерусифікації літературної норми” [9, с. 32].

Російська дослідниця Є. В. Іванова зазначає, що „еколінгвістика як наука, що об'єднує екологію і лінгвістику, вивчає взаємодію між мовою, людиною як мовною особистістю та її навколишнім середовищем. Мова при цьому

розглядається як невід’ємний компонент ланцюжка взаємодії між мовою, суспільством і природою. Функціонування і розвиток мови визначається як екосистема, а навколишній світ – як мовний концепт” [2, с. 41].

Сучасні мовознавці, зокрема російська дослідниця Є. В. Іванова, виділяє три аспекти еколінгвістичних досліджень:

1. Інтралінгвальний, який пов’язаний з культурою мови, стилістикою, риторикою і включає вивчення порушень мовних норм та інших комунікативних властивостей мови.

2. Інтерлінгвальний, який пов’язаний із багатомовністю як середовищем існування певної етнічної мови та із проблемою зникнення мов і зменшенням мовного різноманіття.

3. Транслінгвальний, який пов’язаний із використанням одиниць, засобів однієї мови як засобів іншої мови [2, с. 54].

На думку О. Белея, еколінгвістика представляє сучасні світоглядні позиції, на базі яких реалізується сучасна європейська демократична мовна політика, зокрема в умовах посттоталітарних слов’янських країн, в т. ч. й України. Основним знаряддям ефективної мовної політики в умовах демократичного громадянського суспільства можуть і повинні стати законодавчі акти, ухвалені національним парламентом, та нормативні документи, підготовлені урядом та відповідними державними установами й інституціями. Ефективна мовна політика у галузі пропріальної лексики має ґрунтуватися на удосконаленні засад і методів її кодифікації, які також допомагає сформулювати сучасна еколінгвістика [1, с. 145].

За роки незалежності України пропріальна система української мови зазнала глибоких трансформаційних змін як якісного, так і кількісного характеру – вийшли з ужитку або переоцінено статус цілих типів власних назв, успішно нав’язуються модні онімійні стандарти, стали очевидними глобалізаційні впливи, чисельність окремих розрядів онімів зростає у десятки разів тощо. Такі процеси у сфері української пропріальної лексики як системи свідчать про втрату нею еколінгвального балансу. „Окремі онімійні субсистеми, – як слушно зазначає О. Белей, – виводяться з усталеної врівноваженості оновлюючих та архаїзуючих процесів, бо небачена досі динаміка та глибина змін породжує своєрідні інноваційні зони новотворів, які, окрім іншого, актуалізують проблему збереження чистоти мовного (онімійного) середовища в умовах системних суспільно-політичних змін” [1, с. 146]. Це означає, що динамічний, трансформаційний характер української онімійної лексики

посттоталітарної доби взаємодетермінований динамікою взаємовідношень між українським ономастикомом кін. ХХ – поч. ХХІ ст. та соціально-політичним і культурним середовищем його побутування, що відкриває значні можливості саме для еколінгвального аналізу.

При реалізації еколінгвального дослідження українського ономастикону посттоталітарної доби треба також зважати, що українська мова здобула статус державної лише 1989 року. Столітнє функціонування українського ономастикону в умовах бездержав'я мало згубний вплив на функціональну завантаженість українських онімів, а також спричинилося до усталення традицій іменування українців чи інших денотатів на українському етнокультурному просторі, зокрема в офіційних сферах, неукраїнськими власними назвами. Набуття українською власною назвою поліфункціонального статусу в умовах незалежної України відбувається в результаті мовної політики: одні аспекти реалізуються цілеспрямовано, а інші – стихійно. Вивчення мовної політики, за Е. Гаугеном, також належить до компетенції еколінгвістики [8, с. 43]. Адже виважена мовна політика, на думку В. Любася, може бути вибудована лише за умови чіткого окреслення: 1) внутрішніх і зовнішніх умов її реалізації; 2) суб'єктів, які її формують та реалізують; 3) її об'єктів; 4) мети, найближчої та кінцевої; 5) методів реалізації [6, с. 36].

У пострадянський період помітно зріс вплив демографічного чинника на еколінгвальний стан української пропріальної системи, зокрема власних назв населених пунктів: через відчутне зниження чисельності населення України (високий рівень смертності та низький рівень народжуваності), трудову еміграцію, активне переселення мешканців сіл у міста тощо було знято з реєстрації 504 населені пункти, а їх власні назви перейшли до пасивного лексичного запасу української мови, поповнивши реєстр ойконімів-історизмів.

Еколінгвістичний аналіз української пропріальної лексики виявив тенденцію до зниження вагомості впливу діалектної диференціації перед соціальною диференціацією та глобалізаційними впливами. Проте необхідно зважати на той факт, що еколінгвістична оцінка онімних варіантів, у структурі яких наявні риси народнорозмовної мови, є досить складною. Адже вона повинна враховувати не лише особливості живомовної (діалектної) стихії, в якій з'явився та функціонує конкретний варіант власної назви, а й специфічну природу онімної лексики, що передбачає широту її джерельної бази.

Естетика власної назви є невід'ємним елементом загальної еколінгвальної картини українського онімного простору посттоталітарної доби. Недооціненість важливості проблеми естетичного стану українського ономастикону спричинилася до появи численних онімів різних розрядів, які за своєю структурою, джерельною базою або специфікою доонімійної семантики ніяк не пов'язані з традиціями українського назовництва. Пропаганда апробованих засад естетики української власної назви та самих високоестетичних українських онімів має стати актуальним завданням українських мовознавців, зокрема лексикографів, стилістів, а також письменників та журналістів.

Отже, еколінгвістика – це один із сучасних напрямків розвитку мовознавчої науки, що вивчає мовну сферу існування людини та суспільства, який сформувався на пограниччі соціального, психологічного та правового аспектів мовознавчих студій. Еколінгвістичний аналіз української пропріальної лексики посттоталітарної доби дозволяє оцінити стан окремих її субсистем у контексті середовища існування мовного колективу (нації, етнографічної групи, мешканців певного регіону або населеного пункту тощо).

Список використаної літератури

1. Белей О. Трансформація українського ономастикону посттоталітарного періоду на загальнослов'янському тлі / О. Белей. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007. – 239 с.

2. Иванова Е. В. Цель, задачи и проблемы эколингвистики. Прагматический аспект коммуникативной лингвистики и стилистики / Е. В. Иванова – Челябинск, 2007. – 125 с.

3. Марван І. Мова в контексті завдань духовної екології (Еколінгвістика та її роль у відродженні посттоталітарного суспільства) / І. Марван // Мовознавство : Другий міжнародний конгрес українців 22 – 28 серпня 1993 р., Львів : Доповіді і повідомлення. – Львів, 1993. – С. 197 – 198.

4. Словник української мови : [в 11 т.] – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 2. – 1971. – 550 с.

5. Український радянський енциклопедичний словник : в 3 т. – К., 1986 – 1987. – Т. 1. – 1986. – 752 с.

6. Цыхун Г. А. Славянські мови ў святле еколінгвістыкі / Г. А. Цыхун // Доклады : XII Міжнародны з'езд славыстаў. – Мінск, 1998. – 24 с.

7. Haarmann H. Elemente einer Sprachökologie / H. Haarmann // Multilingualismus. – 1980. – В. 2. – С. 3 – 45.

8. Hauge E. The ecology of Language / E. Hauge. – Stendford, 1972. – 211 p.

9. Ohnheiser I. Эколингвистика и тенденции развития современных славянских языков / I. Ohnheiser // Języki słowiańskie w perspektywie ekolingwistycznej. – Opole, 2003. – С. 9 – 34.

Анотація

Стаття продовжує цикл публікацій автора з питань еколінгвістики, які відбивають стан сучасного ономастикону з точки зору культури мови та дотримання правописних норм.

Ключові слова: *онім, еколінгвістика, апеллятив, посттоталітарна доба.*

Аннотация

Статья продолжает цикл публикаций автора по эколингвистике, которые отражают состояние современного ономастикона с точки зрения культуры речи и соблюдение норм правописания.

Ключевые слова: *оним, эколингвистика, апеллятив, посттоталитарная эпоха.*

Summary

The article continues a cycle of the author publications concerning ekolinhvistyks from the post-totalitarian period, reflecting the state of the art onomasticon in terms of culture and language compliance spelling rules.

Key words: *onym, ekolinhvistyks, appellative, post-totalitarian period.*

УДК 811.161.2'373.2

Осташ Л. Р.

*Львівський національний
університет імені Івана Франка*

УСІЧЕННЯ ДО ОДНОГО СКЛАДУ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ НАРОДНИХ ВАРІАНТІВ ІМЕН В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ АНТРОПОНІМІЇ

У статті ставимо за мету розглянути один із способів творення народних варіантів імен в українській антропонімії минулих століть. Це мовне явище раніше залишалося поза увагою антропонімістів.